

UIGURISCHE SPRACHDENKMÄLER'DEN BEŞ MEKTUP

Ayşe Gül SERTKAYA

Uygur harfli belgelerin araştırılma tarihi, Fransız araştırmacı Amiot'un 1789 yılında yayımlanmış olduğu bir incelemesi ile başlar.

Amiot, *Memoires concernant l'Histoire les sciences Les Arts, le moeurs ...* XIV, 1789.

Burada yayımlanan Uygur harfli üç belge, Ming devrine ait 12 Çince belge ile birlikte Fransızcaya tercüme edilmiştir.

Ming devrine ait bu üç belge Julius Klaproth tarafından 1820'de tekrar yayımlanmıştır.

Julius Klaproth, "Uigurische schreiben an die chinesischen Kaiser des Dynastie Mîng", *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren*, Paris 1820, s. 28-30.

Bu iki neşir de sahanın öncü neşirleri sayılmalıdır. Çünkü Uygur harfli belgelerin sistemli incelenmesi ve araştırılması Wilhelm Radloff'un 1898'de başlayıp, ölümünden sonra, 1928'de yayımlanan eseri ile gerçekleşmiştir. Radloff'un eseri, öğrencisi ve asistanı Sergey Efimoviç Malov tarafından ikmal edilerek yayımlanan *Uigurische Sprachdenkmäler / Pamyatniki uygurskogo yazıka (Uygurca Dil Âbideleri)* adlı eserdir.

W(ilhelm) Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov* herausgegeben, Leningrad 1928.

Radloff'un bu temel eseri Hüseyin Namık Orkun tarafından Türkçeye tercüme edilmeye başlanmış, fakat ilk 74 belgenin tercümesinden sonrası yayımlanamamış, bu tercüme yarım kalmıştır.

Hüseyin Namık Orkun, "Türk Hukuk Tarihinin Uygur Vesikaları", T. C. Adliye Vekilliği, *Türk Hukuku Tarihi*, Belgeler, Ankara 1936, s. 533-628; 629-692.

Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler* adlı eserinde 128 belge yayımlamıştır. Bu belgelerden 19 tanesi Budizm (23, 26, 43, 44, 58, 59, 60, 89, 90, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106 ve 128), 2 tanesi Maniheizm (595 ve 97), 1 tanesi Hristiyanlık (96), 3 tanesi de (42, 45, 46) din dışı metindir. Geriye kalan 103 metin

Uygur belgeleridir. Bu 103 belgenin 39 tanesi de Rus (kiril) harfleri ile transkripsiyonlanmıştır.

Uygur harfli belgeler, daha sonraları genel olarak "hukuk vesikaları, hukuk belgeleri" diye tanınmış ve literatürde bu başlıklar ile zikredilmiştir ve zikredilmektedir.

Wilhelm Radloff'un yayımladığı 103 Uygurca belgenin aşağıda verdiği 16'sı mektup türünün çeşitli örnekleridir.

1.	USp 09	= T. M. 231 (279/R.9)	U. 5327
2.	USp 17	= T. M. 219-T I D 200 (287/R. 17)	U. 5293
3.	USp 24	= T. M. 213-T I D 188 (292/R.24)	U. 5295
4.	USp 39	= T I M 239 a-b (121b/:36/R.39)	U. Kayıp!
5.	USp 53/1	= Klementz	
6.	USp 53/2	= Klementz	
7.	USp 53/3	= Klementz	
8.	USp 53/4	= Klementz	
9.	USp 65	= T II D 148 a (303/R. 65)	U. 5325
10.	USp 69	= T II Çıktım Nr.1 (307/R. 69)	U. 5331
11.	USp 71	= T II S 18 (177/28/R. 71)	U. 5315
12.	USp 75	= T II D 238 b (312/R. 75)	U. 5308
13.	USp 76	= T II D 238 a (313/R. 76)	U. 5309
14.	USp 80	= T II D 68 (317/R. 80)	U. 5303
15.	USp 92	= T II D 149 f (323/R. 92)	U. 5320
16.	USp 119	= 3 Krotkov 30b	

Ben *Eski Uygur Türkçesi'nde Mektuplar* konulu bir doktora tezi yazmak amacıyla bir proje hazırladım. Ancak yaptığım proje sonunda malzemenin temininin ve değerlendirilmesinin doktora için tanınan süreyi aşacağı anlaşılınca, bu konuya ileride dönmek üzere, doktora tezi olarak Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı'nın hayatı ile Uygur ve Arap harfleriyle yazdığı eserleri üzerinde çalışmaya başladım.¹

¹ Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı'nın hayatı için bk. Osman Fikri Sertkaya, "Abdürrezzak Bahşı, XV. yüzyılda Fâtih Sultan Mehmed ile oğlu II. Bayezid'in sarayında yaşayan kâtip (bahşı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1, (1988), s. 297b-298a; Şeyh-zâde Abdürrezzak Bahşı'nın eserleri için bk. Ayşe Gül Sertkaya, *Şeyh-zâde Abdürrezzâk Bahşı. Hayatı ve Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 1997, 260 s.

Eski Uygur Türkçesi'nde Mektuplar konulu doktora tezi yazmak amacıyla proje hazırladığımda ilk olarak Wilhelm Radloff'un yayımladığı mektup türünün çeşitli 16 örneğini yeniden işlemiştim. Bu 16 metinden dördü klâsik mektup metni tarzında metinleri ihtiva etmektedir. Aşağıda beş mektubun yeni yayımını sunmaktayım.

Malzeme:

1.	USp 92	= T II D 149 f (323/R. 92)	U. 5320
2.	USp 69	= T II Çıktım Nr.1 (307/R. 69)	U. 5331
3.	USp 24	= T. M. 213-T I D 188 (292/R.24)	U. 5295
4.	USp 09	= T. M. 231 (279/R.9)	U. 5327
5.	USp 17	= T. M. 219-T I D 200 (287/R. 17)	U. 5293

METİN 1

USp 92 [T II D 149 f] = U. 5320

- b1. 'WTCY 'WL'QYNT' 'WT "LQW P[YTYK]
Utçı ulagınta uđ algu b[itig] .
- a1 QWTLWQ T'PMYS Q'DYR CYKSY 'S'NKWMWZ .
Kutlug Tapmış Kadir Çigşi esengümüz .
- a2. QWM'R "SL'N [Q]W[TYNK']
Kumar Aslan [k]u[tınga]
- a3. PYTYKD' N' 'WYKWS S['V 'YD]'LYM . [T'RK'N QWNCUY]
Bitigde ne üküş s[av id]alım . [Terken Kunçuy]
- a4. TNKRYM QWTY YRLYQ'DY . S'NYNK PYTY[KYNK "']LY[P
T(e)ñgrim Kutı y(a)rl(ı)kadı . Seniñ biti[giñg a]lıp
- a5. QWM'R "SL'N-Q' 'YDQYL . PYZ-YNK VRQ'R
Kumar Aslan-ka ıdgıl . Biziñ v(i)rhar
- a6. Q' SWY'QW YYTY Q'NKLY S'M'N /////D'KY
-ka soyagu yiti kañgılı saman [/////]deki
- a7. KSY "C'RY-Q' PYRZ-WN TYP T'[RK'N] QWNCWY
Kşi Açari-ka birşün tip Te[rken] Kunçuy
- a8. TNKRYM QWTI MWNL'YW YRLYQ'DY . [PYTYK 'Y]DTYMYZ [.]
T(e)ñgrim Kutı mun(i)layu y(a)rl(ı)kadı . [Bitig ı]dtımız [.]

TERCÜME

Sığırtmaç atındaki sığır alma mektubu:

Kutlug Tapmış Kadir Çigşi selâmımız Kumar Arslan katına.

Mektupta niye çok söz söyleyelim. [Terken Kunçuy] Tengrim Kutı buyurdu. Senin mektubunu alarak Kumar Arslan'a gönder. Bizim manastıra kıyılmış (?) yeti kağrı samanı [manastır?]daki Kşi Açari'ye versin diye, [Terken Kunçuy] Tengrim Kutı böylece buyurdu. [Mektup gönderdik].

AÇIKLAMALAR

Mektup için bk. *USp*, s. 155-156 ve 239. W. Radloff burada mektup hakkında şu bilgileri vermektedir: “Dem Papier und Schrift nach zu urtheilen, ist dieser Brief (32 x 22 Ctm.) aus sehr früher Zeit stammend. Wegen der vielen zerstörten Stellen ist der Inhalt des Briefs nicht ganz verständlich [32 x 22 cm ebadında olan bu mektup kağıda ve yazıya dayanılarak değerlendirildiğinde çok erken çağa dayanmaktadır. Bir çok yerinden harap olmasından dolayı mektubun muhtevasını bütünüyle anlamak mümkün değildir]”.

USp'de mektubun dökme Uygur harfleriyle yapılmış yer yer eksik olan transkripsiyonu ile çok yanlış bir Almanca tercümesi var.

Fotoğraftan okunarak burada yeniden tamamlanan mektup Kutlug Tapmış Kadir Çiğşi'den Kumar Arslan'a hitaben yazılmıştır. Terken Kunçuy Tengrim Kutı, Kutlug Tapmış Kadir Çiğşi'ye Kumar Arslan'a mektup yazmasını buyurmuştur. Mektupta Terken Kunçuy Tengrim Kutı'nın buyruğu belirtilmektedir.

b1 b yüzü (verso)'nde yazılı. bk. *USp*, s. 155-156 ve 239.

b1 **utçı** : < ut-çı. “Sığırtaç”. bk. *EDPT* 44a.

b1 **ulagınta** : < ulag-ı-n-ta. **ulag** “binek atı” için bk. *EDPT* 136a-b.

b1 **ud** : “sığır” bk. *EDPT* 34a.

a1 **çiğşi** : < Çin. *tz'ü shih*. bir unvan. bk. *EDPT* 417a. E. Pulleyblank'a göre Orta-Çince'de “Bölge yargıcı” anlamına gelen bu kelime Göktürk ve Uygurlar tarafından eyâlet beyi veya valinin bir unvanı olarak kullanılmıştır.

a1 **esengümüz** : < esengü-müz. **esengü** “selâm” anlamını krş. *EDPT* 249b.

a2 **[k]u[tınga]** : P. Zieme tarafından teklif edilmiştir. Kendisine teşekkür ederim.

a3 **terken** : kraliçe, hanımefendi. bk. *EDPT* 544b.

a3 **kunçuy** : < Çin. *kong-tchou*. Kadınlara ait bir unvan, soylu kadın, hanımefendi bk. *EDPT* 635a.

a4 **tenğrim** : Kadınlara ait bir unvan, majesteleri, hazretleri. bk. *EDPT* 524a-b; 549a; P. Pelliot, “tenğrim > terim”, *T'oung-Pao*, XXXVII, 1944, s. 165-185.

a5 **v(i)rhar** : < skr. *vihāra*. “Manastır”.

a6 **soyagu** : bk. *EDPT* 859b. Acaba metinde “kıyılmış, parçalanmış” şeklinde anladığım bu kelime “çam iğnesi, kürdan, kıymık, DLT'da horoz mahmuzu” olan kelime mi?

a6 kañgh : "kağrı, araba" bk. *EDPT* 638a-b.

a7 kṣi : < Toh. A. ūstād, hoca; açari : < Sogd. "c'ry. < Skr. *ācārya*. ūstād, hoca, kṣi açari : (İkileme) ūstād, hoca.

USp 92 [T II D 149 f] = U. 5320

METİN 2

USp 69 [T. II. Çıktım No. 1 (307/R. 69)] = U. 5331

1. TCWDYN SWYZ-WM . TWYYNCWQ-Q' . S'NYNK KWPCYR TRYQ-YNK
Tacudin söz-üm . Toyınçoğ-ka . Sening kubçır tarıg-ıng
2. -T PW S'MYZ TVYSM'-Q' 'WYC KQYRY TRYQ PYRKYL . S'N-YNT'
-ta bu Şemiz Tavısma-ka üç küri tarıg birgil . san-ınta
3. TWTR-MN
tutar-m(e)n.
4. TWYYNCWQ T'RQ'N SWYZ-WM . TWYYNCWQ KYSY-SYNK'
Toyınçoğ Tarkan söz-üm . Toyınçoğ kisi-singe .
S'NK' YRLYQ PWLQW
Sanga yarlıg bolgu
5. 'WYCWN . 'WYC KWYRY TRYQ-Q' CWV PYRDY.. PYRKYL NİŞAN
üçün . üç küri tarıg-ka çuv birti birgil nişan

TERCÜME

Tacudin sözüm Toyınçoğ'a: Senin *kupçır* (vergisi) darısından bu Şems Tavısma'ya üç küri darı ver. Sayısında tutarım.

Toyınçoğ Tarkan sözüm Toyınçoğ'un karısına: Sana yarlık olduğu için, vergi karşılığında, üç küri darı ver. İmza.

AÇIKLAMALAR

Mektup için bk. *USp*, s. 121-122 ve 235. W. Radloff ölçülerini 20 x 14 1/2 cm olarak verdiği ve transkripsiyonunu dökme Uygur harfleri ile yaptığı belgenin Almancaya tercümesini şöyle yapmıştır:

"Mein, des Tatschadan, Wort an Tajyntschak, von deiner koptschirpflichtigen Hirse liefere diesem Schamus Tajyschma drei Scheffel Hirse ab. Ich sammle den Jasak für den Chan.

Mein, des Tajyntschak Tarkan, Wort an die Leute des Tajyntschak. am dich ist der Befehl erlassen, für drei Scheffel Hirse, dies ist der Birt des Tschu ((des Landertrages?). Gib es!"²

² W(ilhelm) Radloff, *Uigurische Sprachdenkmäler. Materialien nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben*, Leningrad 1928, s. 121.

Metin ikinci olarak Larry Vernon Clark tarafından işlenmiştir. Larry Vernon Clark ¹*Tajadin sözüm Tayınçakka sening kubçir tariğing²ta bu Samiş Tayişmağa üç küri tariğ birgil, han yasağ³tirer men, Tayınçak tarhan sözüm⁴Tayınçak kişisinge sanga yarlıg bolu⁵ermiş üç küri tariğka çao birdi birgil* şeklinde transkripsiyonladığı belgeyi "My, Tajadin's, word to Tayınçak: from your *kubçir* (taxable) millet, give three *küri* of millet to this Samiş Tayişma; I collect the *yasağ* for the Han. My, Tayınçak the *tarhan*'s, word to the people of Tayınçak: a decree has been issued to you; it provided a *ch'ao* voucher for three *küri* of millet. Give it!" şeklinde tercüme etmiştir.³

Metin son olarak Dolkun Kämberi, Hiroshi Umemura ve Takao Moriyasu'nun müştereken yazdıkları "A Study on the Uyghur Order Document of Receiving Buddhist Portraits: Interpretation of the Word "çav" seen in the USp. No 64 and others Combined" adlı araştırmalarının 24.-27. sahifelerinde yayımlandı.⁴ (Bu araştırmanın kısaltması burada KUM şeklinde yapıldı).

1 **tacudin** : < Ar. tāce 'd-dīn "Dînin tacı". bk. L. V. Clark tarafından *tajadin* şeklinde transkripsiyonlanan⁵ bu kelime KUM'da *tacudan* şeklinde okunmuştur.⁶ *tacudin* transkripsiyonunun Moğolca bir belgede geçen *tacadin* şekli için bk. Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara, 1959, s. 211-212. krş. *Celaldin* < *Celâle 'd-dīn*. Salâhaddîn-i Eyyubî'nin Batı kaynaklarındaki adı *Saladin* < *Salâhe 'd-dīn*. Anadolu'daki yer isimlerinden *Zazadin* (< *sa'de 'd-dīn*) Medresesi, *Malabadin* (< *Mollâ Bahâe 'd-dīn*) Köprüsü vs.

1 **kubçir** : < Mog. *kubçigür*. 'a tax'. Bu vergi türünün Moğolca ve Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. Paul Pelliot, "*qubçiri ~ qubçir et qubçi'ur ~ qubçur*", *T'oung-Pao*, 37, 1944, s. 153-164; L. V. Clark bununla ilgili olarak cümleyi şöyle tercüme ediyor. *sening kubçir tariğingta bu Samiş Tayişmağa üç küri tariğ birgil* "give to this Samiş Tayişma three *küri* of *tariğ*-millet from your *tariğ*-millet (due as)*kubçir*".⁷

1 **tariğ** : tane, zerre; tohum; darı. bk. *EDPT* 537b-538a.

2 **şemiz** : Sayın Peter Zieme 24 Nisan 1996 tarihli mektubunda bu kelimenin

³ Larry Vernon Clark, *Introduction to the Uighur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Phil. Diss. Bloomington, Edinburg 1975, s. 247.

⁴ Bk. *Journal of Asian and African Studies*, 40, 1990, Tokyo, s. 13-34.

⁵ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 167-168.

⁶ KUM, s. 124.

⁷ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 151-152.

muhtemelen islâmî bir kelime olan *şems*'ten gelebileceğini söylemektedir. Kendisine teşekkür ederim. *şemiz* transkripsiyonum KUM'da *şamuz* şeklinde yapılmıştır.⁸

2 **tavısma** : belki **tavışma** ~ **tayısma** ~ **tayışma** ? Hangi dilin hangi kelimesi? Bir önceki kelime gibi islâmî menşeli olabilir. *tavısma* transkripsiyonum KUM'da *tayısma* şeklinde yapılmıştır.⁹

2 **küri** : bir ölçü birimi, kilenin 1/4'ü. bk. *EDPT* 737a.

2 **üç küri tarıg** : "three pecks of grain" bk. *EDPT* 538a.

2-3 **sanın-ta tutar men** : L. V. Clark bu cümleyi Radloff transkripsiyonuna dayanarak *Han yasağ tırer men* okuyarak "I (Tajadin) collect the *yasağ* for the Han" şeklinde tercüme etmiştir.¹⁰

4 **toyınçog** : Benim zorlama ile *toyınçog* şeklinde okuduğum bu kelime için Sayın Peter Zieme 24 Nisan 1996 tarihli mektubunda kelimenin muhtemelen *t'qyrq'* (*takırka*) ve benzeri bir şekilde okunabileceğini söylemektedir. Kelime KUM'da ise *takiçog* şeklinde transkripsiyonlanmıştır.¹¹ Her hâlükârda kelimenin okunuşu ve etimolojisi üzerinde düşünmemiz gerekiyor.

4 **kisi** : eş, zevce, karı. bk. Osman Fikri Sertkaya, "“Türkoloji’de eleştiri sorunları” üzerine", *TDAY-Belleten* 1985, Ankara, 1989, s. 149-159. Kelime KUM'da *kişi* şeklinde transkripsiyonlanmıştır.¹²

4 **bolgu üçün** : L. V. Clark bu iki kelimeyi Radloff transkripsiyonuna dayanarak *bolu ermiş* şeklinde yapmıştır.¹³

3 **çuv** : Radloff transkripsiyonuna dayanarak L. V. Clark'ın *çao* (*çav* *EDPT*, 393a "a paper currency note") transkripsiyonladığı bu kelime KUM'da *çuv* şeklinde düzeltilmiştir.¹⁴

3 **birti** : < birt-i. birt "a head tax" için bk. *EDPT* 358a-b.

⁸ KUM, s. 124.

⁹ KUM, s. 124.

¹⁰ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 159.

¹¹ KUM, s. 124.

¹² KUM, s. 124.

¹³ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 247.

¹⁴ KUM, s. 124.

METİN 3

USp 24 [T. M. 213 D. T I 188 (292 b /R. 24)] = U. 5295

1. 'R-' TMWR SWYZ-WM TWRY P'QSY-Q'
Er-e T(e)mür söz-üm; Turı Baqşı-ka
2. SNYNK PWRLWQWNK-NY 'YL KW KWYÇ'NYP
S(e)niñ borluğunġ-nı il kü küçeniñ
3. KWYÇ'NYP 'YNL QWÇ-Q' SAD'DY
{küçeniñ} İn(a)l qoç-ka sat'dı.
4. MN PWDWN PYRL' T'PYSYP S'NYK
M(e)n boduñ birle tapışıp señiñ
5. S'DMYSYNK /// PWLW'P MNK'
satmışiñg yir bulu'p m(a)ñga
6. 'WRNYN-T' PWRLWQ P'RMKÇY PWLDY
orniñ-ta borluq berm(e)kçi boldı.
7. 'MDY SNK' SWYZ-WM PWRLWQWNK
'Emdi s(a)ñga söz-üm: Borluğunġ
8. NYK 'WRNYN-T' PWRLWQ TYLZ-' MN
-niñg orniñ-ta borluq til(e)şe m(e)n
9. PWRLWQ P'R'YYN TW TYP TWRWR
borluq bereyiñ {tu} tip turur,
10. TYLM'Z-' MN PYDYK QYLYP TWRWR
til(e)meşe m(e)n bitig kılıp turur.
11. TWYLÇ QWRWQ QLMYYN TYS'R SN
Töl(e)ç kuruğ k(a)lm(a)yın tis(e)r s(e)n,
12. S'ND'KY 'DYS PYDYK-NY P'RYP
s(e)ndeki ediş bitig-ni berip
13. M'NK' ÇYN P'S PYDYK QYLYP
mañga çin baş bitig kılıp

14. 'YDQYL PYDYK K'LMYS-T' 'WRN'YN

ıdgıl. Biñig kelmiş-te ornın

15. T' PWRLWQ TYLP 'L'YYN SNK'

-ta borluk til(e)p al(a)yın. S(a)nğa

16. PWRLWQWNK-NYK S'DYQYN KQYZ-K'DKY

borlukunğ-nınğ satığın küz-ke-t(e)gi

17. QYLYP QWD'YYN PWLM'Z-' SN QWRWQ

kılıp qodayın. Bolmaşa s(e)n kuruğ

18. Q'LD'ÇYK

kaldaç(ı)nğ.

TERCÜME

Ere Temür sözüm **Turı Bakşı**'ya: Senin üzüm bağını cemaat zorla **Inal Koç**'a sattı. Ben halk ile tartışıp senin sattığın <yer> bulup (cemaat) bana karşılığında üzüm bahçesi vermeye razı oldu.

Şimdi sana sözüm: Üzüm bağının yerine üzüm bağı dilesem, üzüm bağı vereyim demiştir. (Üzüm bağını) istemesem, senet yapmıştır. Parasız mahrum kalmayayım der isen sendeki geçici senedi vererek bana gerçek esas senet yapıp gönder. Senet geldiği zaman yerine üzüm bağını isteyerek alayım. Sana üzüm bağını bedelini Sonbahara kadar temin edip göndereyim. (Böyle) olmadığı takdirde sen mahrum kalacaksın.

AÇIKLAMALAR

USp 24 son olarak USp 17 ile birlikte L. Yu. Tuguşeva tarafından yayımlandı.¹⁵

1 **er-e** : Bu kelime Türkçe *er* kelimesinin Moğol muhitinde aldığı *er-e* şekli olmalıdır. Bk. Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, I, İstanbul, 1970, s. 40.

2 **il** : "halk, ahali, topluluk, cemaat".

2 **il kü** : Eğer *kü* kelimesi kendisinden sonra gelen *küçeniip* kelimesinin yarım bırakılmış ilk hecesi değil ise *il kün* "halk, ahali, topluluk, cemaat" ikilemesinin eksik kalmış bir şekli olmalıdır.

¹⁵ "Delovye pis'ma uygurov iz kollektzii A. Gryunvedelya", *Istoriya i Kultura Tsentralnoy Azii*, Moskova, 1983, 209-220 ve 349-350.

2 2.-3. satırlar Simone Christiane Raschmann tarafından Almancaya "Deines Weingartens hat sich die Gemeinde bemächtigt und Inal Qoç verkauft" şeklinde tercüme edilmiştir. S. C. Raschmann, "Zum Stand der Erforschung der uigurischen Dokumente", *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992, s. 260. 20 numaralı dip notu.

3 **küçeñip** : İkinci satırın sonundaki bu kelime üçüncü satırın başında mükerrer yazılmıştır.

3. **mal koç** : *EDPT*, 698b'de *Inalğuç* şeklinde verilmiştir.

3 **sat'dı** : *EDPT*, 698b'de *katdı* şeklinde verilmiştir.

4 4.-6. satırlar S. C. Raschmann tarafından Almancaya "Ich habe mich mit der Gemeinde besprochen und dein Verkauftes befindet sich bei mir. Es gab einen, der dafür einen Weingarten gibt" şeklinde tercüme edilmiştir. S. C. Raschmann, "Zum Stand der Erforschung der uigurischen Dokumente", *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992, s. 260, 20 numaralı dip notu.

5 **yir** : Metinde yeri boş olan bu kelime *EDPT*, 344a'da *yir* şeklinde tamir edilmiştir.

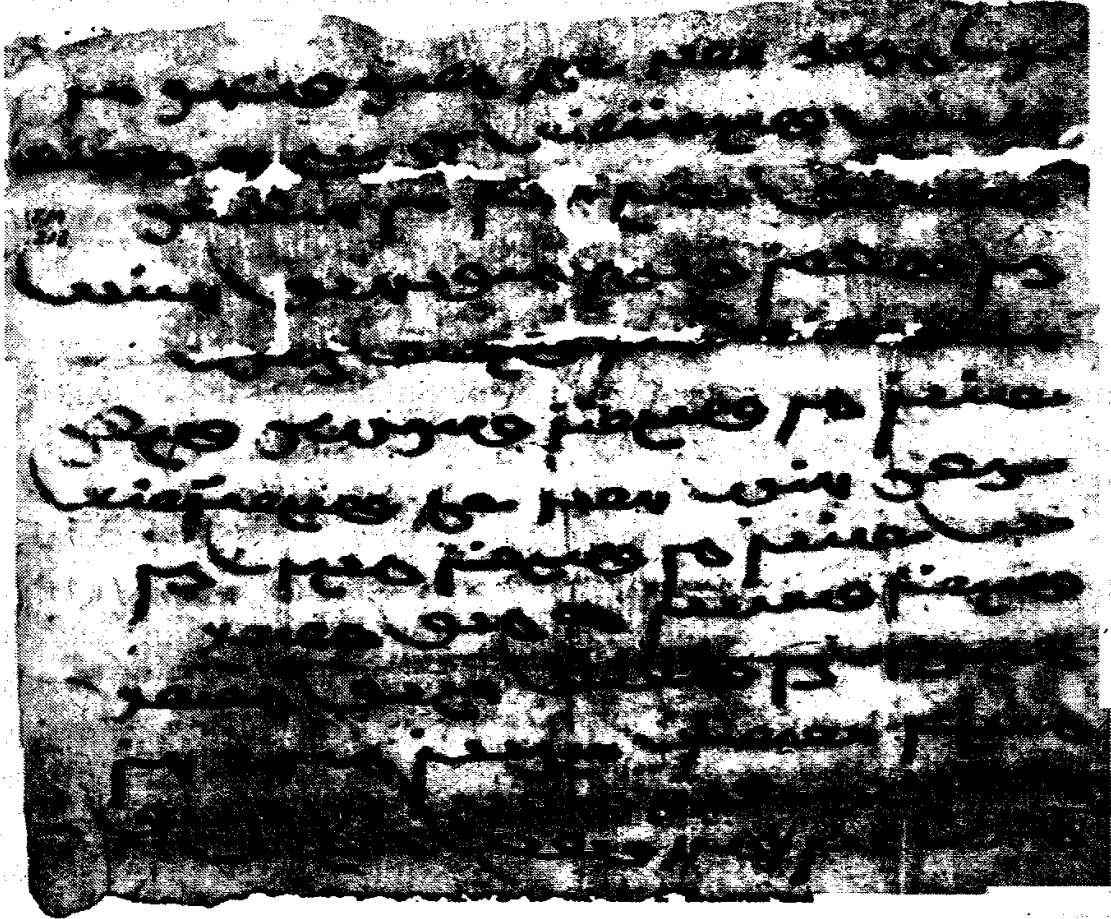
9 **{tu}** : Kendisinden sonra gelen *tip* kelimesinin yanlış yazılmış şekli olmalı.

10 **bitig kılıp** : krş. *til(e)meşe m(e)n bitig kılıp turur* ibaresi S. C. Raschmann tarafından *tilämäzä-mn badıp kılıp turur* okunarak Almancaya "Wenn ich es nicht wünsche, geht es (d. h. das Geschäft) verloren (wörtlich: wird es fallen gelassen)" şeklinde tercüme edilmiştir. S. C. Raschmann, "Zum Stand der Erforschung der uigurischen Dokumente", *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992, s. 260, 20 numaralı dip notu.

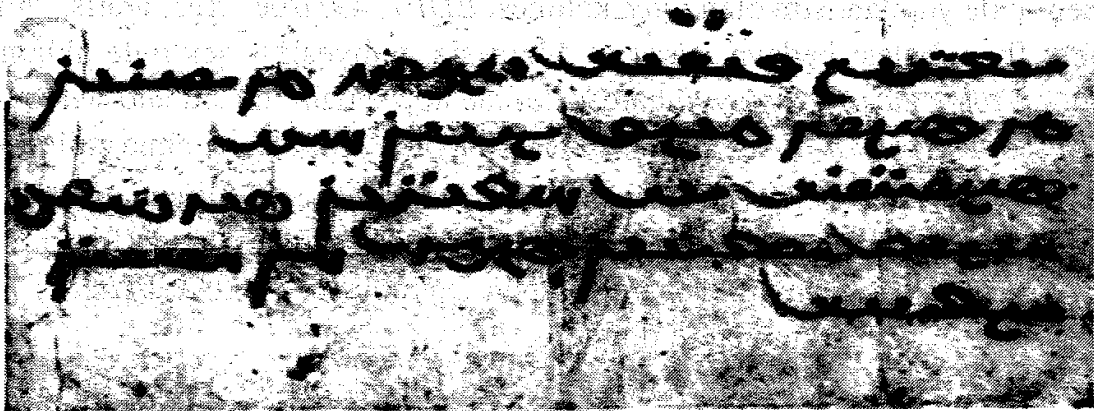
11 **töleç kurug kalmayın** : *EDPT*, 492b'de "to pay (a debt), repay (a loan) [(borcu, borç parayı, ödünç alınan parayı) ödemek] şeklinde anlamlandırılan *töle-* fiilinden -ç ile yapılan isim olan *töleç* kelimesi *EDPT*, 493b'de "free, gratis, without payment [boş, beleş; bedava, parasız; ödemesiz, tediyesiz]" şeklinde anlamlandırılmış ve *töleç kurug kalmayın* ibaresi "let me not remain unpaid and without the land (?) [beni topraksız (?) ve ödememiş bırakmayın]" şeklinde tercüme edilmiştir.

17 17.-18. satırlar S. C. Raschmann tarafından Almancaya "Wenn es nicht sein sollte, würdest du leer ausgehen" şeklinde tercüme edilmiştir. S. C. Raschmann, "Zum Stand der Erforschung der uigurischen Dokumente", *TDAY-Belleten* 1987, Ankara 1992, s. 260. 20 numaralı dip notu.

18 **kurug kal-** : "mahrum kalmak, avucunu yalamak" şeklini 11. satırdaki *töleç kurug kal-* şekli ile krş.

USp 24a = U. 5295 (satır 1-13)

USp 24b = U. 5295 (satır 14-18)

USp 24 (Metin 3) ile *USp* 6'nın ilgisi olduğu kanaatindeyim. Bu yüzden okuyucunun bir karşılaştırma yapması için, *USp* 6'nın *SUK*'ta¹⁶ yayımlanan transkripsiyonu ile Almanca tercümesini burada veriyorum.

USp 6 (T. M. 227) =U. 5224

1. it yıl bir ygrminç ay on yangıq-a men ar-a tmür turı-ka
2. bitig birür-men turı-ning borluq-ning manga kılıp birmiş
3. baş bitig ıdış bitig ol song bayan çın bitig
4. ol tip çam çarım kılmaz-men borluq-ın kaçan tilsr negü-ke m-e
5. şıldamayın yañdurup birür-men yn-e tonguz yıl edlemiş-ke
6. altmış tmbin süçüg yaq-a-nı köni birür-men bu söz-ke
7. tanuq sevinç-ky-a tnuq budaşiri bu nişan men ar-a tmür-ning ol
8. men baçaq turmuş ar-a tmür aq-a-ka ayıdıp bitidim

Hund-Jahr, elfter Monat, am Zehnten.

Ich Ara Tmür, gebe Turı (dieses) Dokument. Das Hauptdokument, das man mir über Turıs Weingarten ausgefertigt und gegeben hat, ist ein getilgtes (?) Dokument. Später erhebe ich keinen Streit, daß dies das korrekte Dokument ist. Darüber erhebe ich keinen Streit. Wenn er seinen Weingarten (zurück)fordert, gebe ich ihn zurück, ohne gegen irgendetwas Einspruch zu erheben. Ferner gebe ich korrekt für das Kultivieren bis zum Schwein-Jahr 60 tembin süßen Wein (oder: Weintrauben) als Pacht.

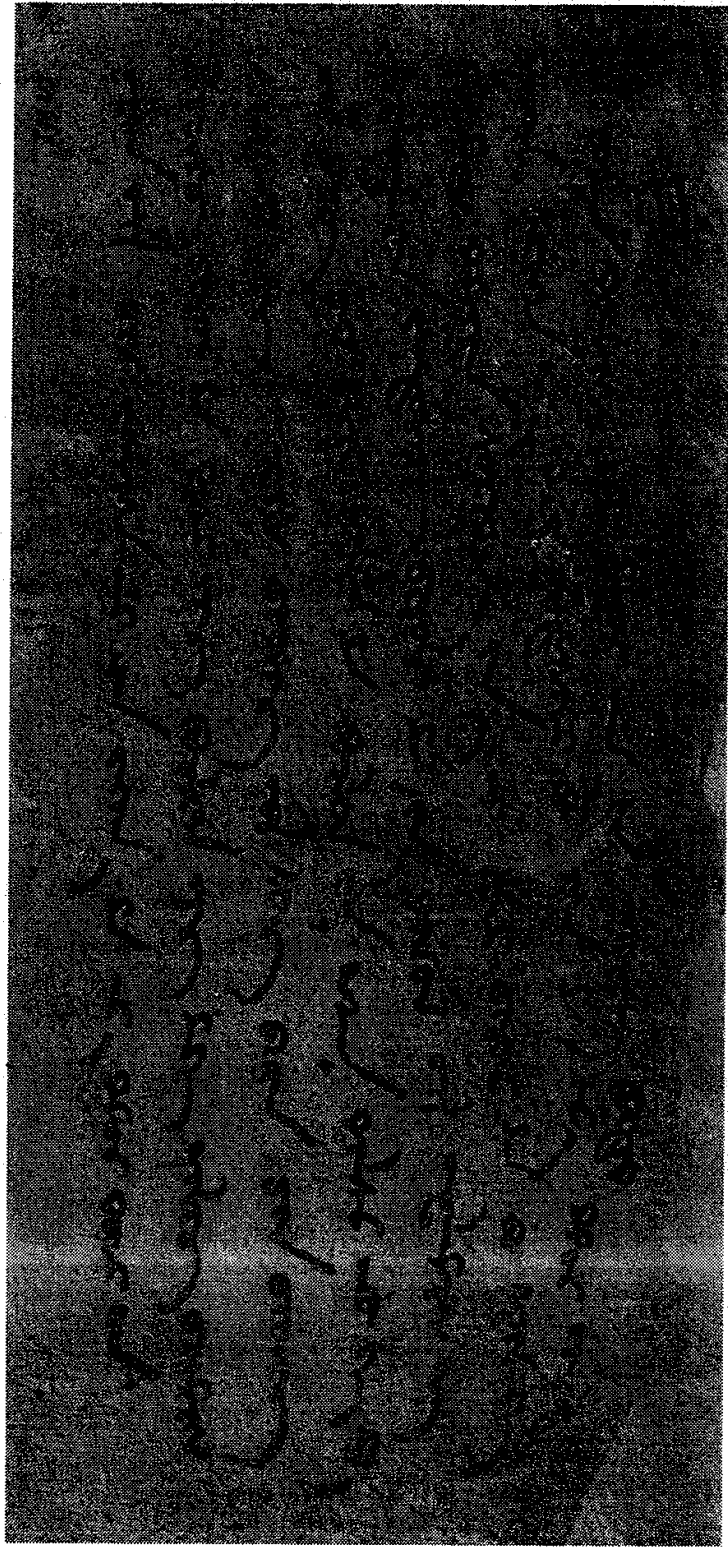
Für dieses Wort Zeuge ich Sevinç Qya, Zeuge ist Budaşiri.

Dieses Handzeichen ist mein, des ara Tmür.

Ich, Baçaq, Turmuş, habe es nach dem Diktat des älteren Bruders Ara Tmür geschrieben.

¹⁶ Nobuo Yamada, *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, 2, Osaka, 1993, s. 167.

AYŞE GÜL SERTKAYA

USp 6 [T. M. 227] = U. 5224

METİN 4

USp 9 [T. M. 231 (279/R.9)] =. U. 5327

1. SYZ-L'R MWNC' [MWRWN ?] QWPCWR-NY

Siz-ler munça [murun ?] kopçur-ñi

2. S'RSWN TYP TWYSWM'N

sersün tip tüşümen

3. -L'R-K' PYDY[K] 'YDMYS-SYZ

-ler-ke biti[g] idmiş-siz.

4. CWQNY 'WYL'P YYDWRMYS

Çugñi ülep yitürmiş

5. 'WN'M'YYN TWRWR QWCU-T'

unamayın turur. Koçu-ta

6. 'YLCY-K' YYDM'MYS "NDYN

İlçi-ke yitmemiş. Andın

7. CWQQ-' S'LTWRWP 'YDQYL

çugk-a salturup idgil.

8. 'WL'Q-ÑYNK

ulak-ñing

9. CYRKYN TWQD'MWR

Çirkin Togdemür

10. -K' PYRKW "RMYS Y'PYZ "YYQ

-ke birgü ermiş. yabız ayıg

11. 'YLCY-TWR PYZNY 'YNSYR'M[' ?]

İlçi-tur. biz-ni in<ç>sirem[e]

12. K'Y S'N PYLKYL T'NKD'

gey sen, bilgil. tangda

13. SN-T'Kİ MN PYDYK

s(e)n-teki m(e)n bitig

14. 'WYRDK'P 'YDZ-'

örtkep idşa

15. PWLWR

bolur.

TERCÜME

Sizler, "bu kadar (önce?) vergiyi kabullensin diye memurlara mektup/belge göndermişsiniz. *Çuğ*'u paylaştırarak kaybettiğine memnun olmaksızın turur. Koçu'da **İlçi**'ye yetmemiş. Ondan *Çuğ*'a katıp gönder.

Ulak'ın **Çirkin Togtemür**'e verecek imiş. Kötü ve fena (olan) **İlçi**'dir. Bizi suçlamayacaksın. (Bunu) bil. Sabah sendeki ben(im) mektub(umu) örtüp (torbaya, zarfa koyup) göndersen, (uygun/iyi) olur.

AÇIKLAMALAR

1 **munça** : Kelime *USp*'de *munun* şeklinde okunmuştur.¹⁷ Sir Gerard Clauson *munun* (? read *munda*) [*munun* (*munda* oku?)]¹⁸ şeklinde teklif ediyor. L. V. Clark ise kelimeyi *munça* şeklinde okuyor.¹⁹ Ben Clark'ın *munça* okuyuşunu tercih ediyorum. Ancak bu kelime zorlanarak *murun* <*burun* "önce, evvel" şeklinde de okunup anlamlandırılabilir.

1 **kubçır** : < Mog. *kubçığur*. 'a tax'. Bu vergi türünün Moğolca ve Türkçe metinlerde kullanılışı için bk. Paul Pelliot, "*qubçiri ~ qubçir et qubçi'ur ~ qubçur*", *T'oung-Pao*, 37, 1944, s. 153-164.

L. V. Clark bununla ilgili olan ilk cümleyi *sizler munça (?) kubçur-nı serşün tip tüşümellerke bitig idmiş siz* şeklinde okuyarak İngilizceye s. 157'de "you have apparently sent a document to the officials saying 'you shall be responsible for (the collection of?) so much *qubçur*' (dubious reading)" şeklinde, s. 255'de ise "you have apparently sent a document to the official saying 'You shall bear the *qubçur* (?) here'" şeklinde tercüme ediyor.²⁰

Sir Gerard Clauson ise birinci cümledeki ilk kısmını *EDPT*, 843b'de *sizler munun* (? read *munda*) *kopçurnı sersün* okuyarak İngilizceye "'you must bear (i. e. be responsible for) the tax (Mong. l. w.) here' *USp* 9, 1-2 (a very dubious Text)" şeklinde tercüme ediyor.

kubçır kelimesinin ilk cümledeki kullanımını Metin 2 str. 1'deki *kubçır tarığı* ile krş.

2 **ser-** : Sir Gerard Clauson *EDPT*, 843b'de fiili "to endure (someting); to be patient [(bazan) sabretmek, dayanmak, tahammül etmek; sabırlı, dayanıklı, sebatlı, azimli olmak]" şeklinde anlamlandırıyor.

¹⁷ *USp*, s. 9.

¹⁸ *EDPT*, 843b.

¹⁹ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 157 ve 255.

²⁰ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 151.

2 **tüşümen** : Metinde geçen *tüşümen* şekli *tüşümel* kelimesinin *l ~ n* dissimilasyonlu örneği sayılmadığı takdirde kelimenin Moğolcadaki aslı olan *tüşimel*'in sehven yazılmış şekli olmalıdır.

tüşimel kelimesi Moğolcada "memur" anlamındadır. Türkçede de bu anlamını korumuştur. ²¹

G. Doerfer, metindeki *tüşümänlärgä bitig idmiş-siz* ibaresinin tercümesini *USp*'den naklen 'ihr habt den Tüschümän (Beamten) eine Schrift geschickt' şeklinde verir. ²²

4 **çug** : deste, demet, bohça, denk, çıkın, paket, tomar, yumak vs anlamlarına gelen bu kelimenin metin içinde kullanıldığı anlam belli değildir. Benim *çug* okuduğum bu kelime Sir Gerard Clauson tarafından *çok* okunmuş ve "(some kind tax, chinese l.-w.) [bir çeşit vergi, çince ödünç kelime]" şeklinde açıklanmıştır.

4 **yitürmiş** : Kelime başındaki ilk ses daha önceki araştırmacılar olan Radloff-Malov,²³ Sir Gerard Clauson²⁴ ve L. V. Clark²⁵ tarafından *kitabımız* şeklinde ve kelime başında *k-* ile okunmuş. Ben *k-* ile *y-* yazılışının bu metnin itinasız müstensihî tarafından karıştırıldığı kanaatindeyim. 6. satırdaki *yiñmemiş* kelimesinin imlâsına dayanarak ilk iki işareti *yi* şeklinde okuyorum. *-miş* ekinden önceki eğri dişi de eksik ve yanlış yazılan bir *r* sesi kabul ettiğimizde kelimeyi *yitürmiş* şeklinde okumamız mümkün oluyor.

2. cümle *USp*'de *çoknu ülep kitabımız unamayın turur* şeklinde transkripsiyonlanmıştır. Cümlelerin *çoknu ülep kitabımız* bölümü Sir Gerard Clauson tarafından *EDPT*, 127b'de İngilizceye "our memorandum allocating the *çok* (some kind of tax, chinese l.-w.) *USp* 9,4" şeklinde çevrilmiştir.

5 **unamayın** : Sir Gerard Clauson, *una-* fiilini *EDPT*, 171b'de "to be pleased, satisfied; to agree [memnun olmak, tatmin olmak; aynı kanaatte olmak]; to be pleased with, to approve [bir şeye memnun olmak, bir şeyi kanıtlamak] şeklinde anlamlandırmakta, metinde geçen *unamayın* kelimesini de "I will not agree (Ben katılmayacağım) *USp*, 9,5 (reading dubious)" şeklinde karşılamaktadır.

12.-13. **tañgda s(e)n-teki** : *USp*'de *tañgta-qa-teki* okunan ibareyi *tañgta s(e)n-teki* şeklinde okuyorum. Çünkü *tañg* kelimesi "sabaha" anlamını vermesi için *tañgka*

²¹ Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I, Wiesbaden 1963, s. 269-271; Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 157.

²² Gerhard Doerfer, *a. g. e.*, s. 270.

²³ *USp*, s. 9.

²⁴ *EDPT*, 127b.

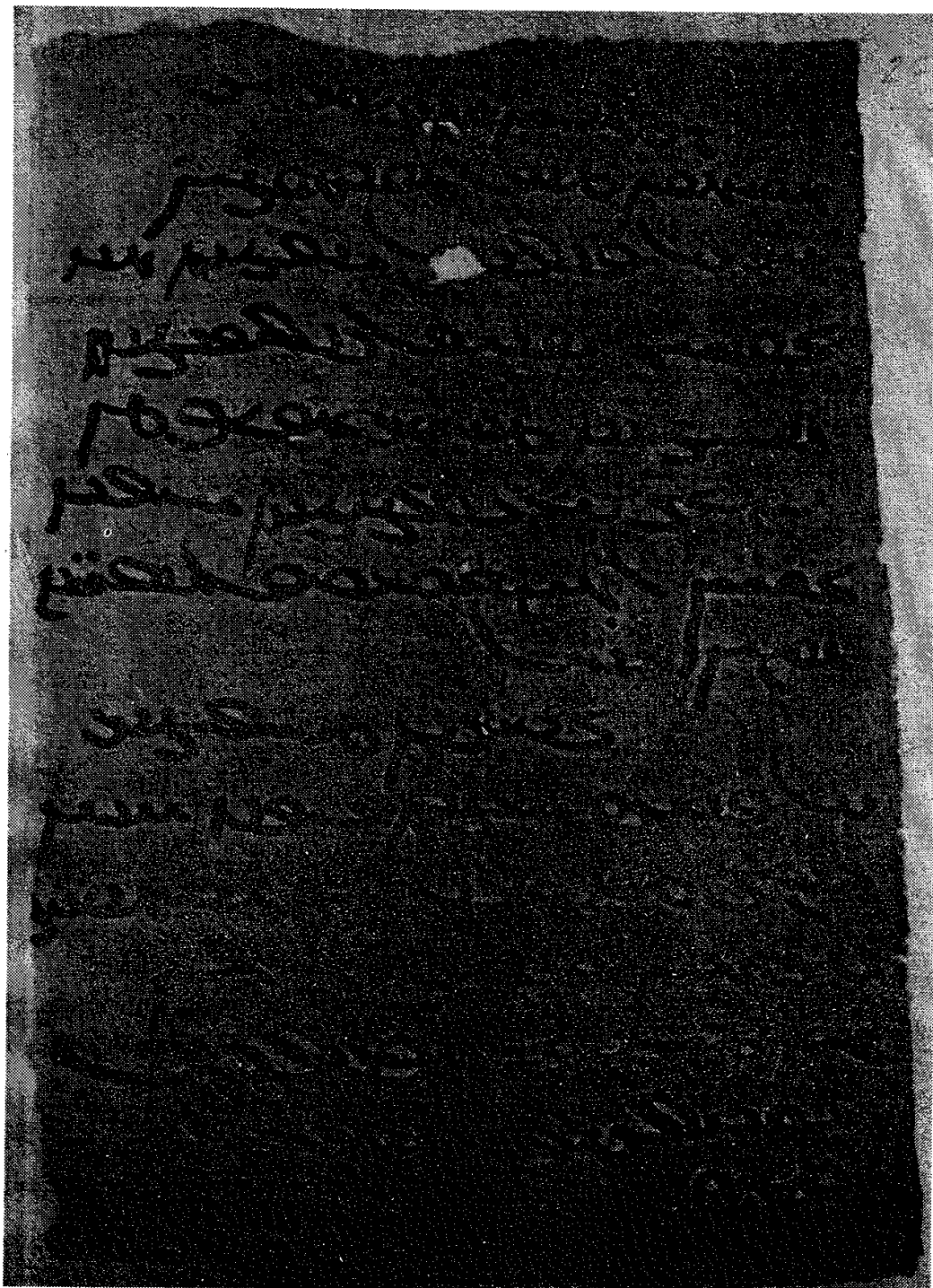
²⁵ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 255-256.

şeklinde datif şekli ile geçmeli idi. Doğu Türkçesinde Babür'ün gazellerinde *tanğka digrü* şeklinde benzer örnekler geçer. *her kiçe tanğka digrü işimdür âh u nâle*²⁶ *M(e)n* kelimesi *ma* "dahi, da/de" şeklinde de okunabilir. ancak cümlede anlamı olmaz. Bana göre dikkatsiz müstensih *mening* yerine genitif eksiz *m(e)n* şeklini kullanmış olmalı.

14 **örtke-** : "torbaya koymak, zarflamak". *bitig(-ni) örtke-* (mektubu) örtmek, saklamak, gizlemek; (mektubu torbaya koymak, zarflamak".

---

²⁶ Bilâl Yücel, *Bâbüür Divanı*, Ankara, 1995, s. 136

USp 9 [T. M. 231 (279/R. 9)] = U. 5327

METİN 5

USp 17 [T. M. 219. D. 200 (287/R. 17)] = U. 5293

1. PYZ P'K PWQ-' YWRW[N]K QYPC[']Q
biz **Beg Buk-a Yürünğ Kıpçak**
2. P'Y PWQ-' P'SL[']P 'YL PWDWN SWYZ
Bay Buk-a başlap il bodun söz
3. -WMWZ 'RK'NT Y'MQWN YWSWMWD
-ümüz **Erkent Yamkun Yosumud**
4. Y'VYSYP P'SL[']P SW[V']R P'KY-L[']R
Yavisip başlap suvar begi-ler
5. -K' SYZ-L[']R-T' TWYYN QWLY 'C'RY
-ke: siz-ler-te **Toyın Kulı Açari**
6. -NY[N]K 'WYSWK-LWK TWRY-NY[N]K
-ninğ **üzük-lüg Turi-ninğ**
7. 'WQ YZR-NY[N]K P'S PYTYK
ok yir-ninğ baş bitig
8. P'R 'RMYS 'WL PYTYK QWCW
bar ermiş. ol bitig koçu
9. QYSYL-T' Q'YW-T' PWLS[']R TYL[']P
kızıl-ta kayu-ta bolsar tilep
10. YY[Q]MYS-Q' PYRYP YY[Q]MYS-TYN
Yıgmiş-ka birip, Yıgmiş-tın
11. 'WQ T[Y]L[']P 'LYNKL[']R TWRY-Q'
ok tilep alınğlar. **Turi-ka**
12. 'WLWQ Q[']RQ[']S-' PWLWP TWRWR 'WS[']L
ulug kargaşa bolup turur. osal

13. QYLM['N]K-L[']R ··· YY[Q]MYS-Q' SWYZ
 kılmanġ<l>ar. **Yıġmıŝ-ka** söz:
14. S[']N SWV'R-L[']R-TYN TWRY-NY[N]K
 sen suvar-lar-tın **Turı-nıġ**
15. PYTYKYN 'LYP PYRKYL S[']N 'WYK
 bitigin alıp birgil. sen ök
16. T[']PSWRWP PYRK'Y-S[']N
 tapşurup birgey-sen.

TERCÜME

Biz, **Beg Buka, Yürüng Kıpçak, Bay Buka** başkanlığındaki cemaat **Erkent, Yamkun, Yosumud, Yavisip** başkanlığındaki Suvar Begi'lere sözüümüz:

Sizlerde **Toyun Kulu Açari**'nin yazdığı **Turı**'nın kendi arazisinin *baş bitig*'i var imiş. O *bitig* Koçu'da, Kızıl'da, nerede ise isteyip **Yıġmıŝ**'a vererek **Yıġmıŝ**'tan bizzat isteyip alınız. **Turı**'ya büyük ihtilaf olmuştur. İhmal etmeyiniz.

Yıġmıŝ'a söz: Sen Suvar [Begi]lerden **Turı**'nın *bitigini* alı ver. Sen bizzat ulaştırıvereceksin.

AÇIKLAMALAR

USp 24'ün USp 17 ile son neşri için bk.²⁷

1. **beg buġ-a yürüġg kıpçak bay buġ-a**: Bu kişi isimleri USp 14 (= U. 5245)'ün ilk cümlesinde *tavıŝġan yıl ikinti ay iki otuz-ka biz beg buġ-a bay buġ-a yürüġg kıpçak ... il bodun-ka ...* şeklinde aynen karşımıza çıkmaktadır.

1. **yürüġg**: YWRWK şeklindeki imlâ kelimeyi ilk bakışta *yörük ~ yürük* şeklinde transkripsiyonlamaya imkân tanımaktadır. Ancak metnin imlâsında NK (*nġ*) sesinin sadece K (g) ile yazılması yanında USp 14'te açık olarak *yürüġg kıpçak* şeklinde yazılması dolayısıyla kelime YWRW[N]K (*yürüġg*) şeklinde okunmuştur.

3. *erkent, yamkun, yosumud* ve *yavisip* kelimeleri *Suvar Begi-leri*'nin isimleridir.

²⁷ L. Yu. Tuguşeva, "Delovie pisma uygurov iz kollektzii A. Grünvedelya", *Istoriya i Kultura Tsentralnoy azii*, M. 1983, s. 209-220.

erkent, yamkun: İmlâ zorlandığında *enget*, *erket* ve *erkent* ile *yanun*, *yamtu* ve *yamkun* şekillerinde okunmaları mümkün olan bu isimlerin etimolojileri bugün için karanlıktır.

yosumud: L. Yu. Tuğuşeva bu kelimeyi *yuşomud* okumakta ve bu kelimeyi *Man. III*, Nr. 7 III, v/18'deki *yuşo* ile karşılaştırmaktadır.

yavisip: <Ar. *yūsuf* kelimesinden gelmesi pek muhtemeldir. *yūsuf* kelimesinin bir başka varyantı eski Uygurca İncil tercümesinde geçer. *t(e)ngridem bir vrişti yausip-ning tülinte inçe tip yarlık tegürti* (Semavî bir melek Yûsuf'un rüyasında şöyle diyerek yarlık getirdi)".²⁸

4. **begi:** Türkçe *beg* kelimesinin Moğol muhitinde aldığı şekildir.

5.-8. Larry Vernon Clark ⁵*sizlerte Toyın Külü Açarı*⁶*nıñ özüklüg Turınıñ*⁷*ok yirniñ baş bitig*⁸*bar ermiş ol* şeklinde okuduğu satırları "you apparently once had an original document for a land sale belonging of Turı in the handwriting of Toyın Külü Açarı" şeklinde tercüme etmiştir.²⁹

5.-9. Larry Vernon Clark ⁵*sizlerte Toyın Külü Açarı*⁶*nıñ özüklüg Turınıñ*⁷*ok yirniñ baş bitig*⁸*bar ermiş ol bitig* *Қоҗо*⁹*Қылта қайута болсар тилеп* şeklinde okuduğu satırları "you once had an original document for a sale of property belonging of Turı in the handwriting of Toyın Külü Açarı: wherewer that document is in *Қоҗо Кисил*, ask for it (concerning a lost contract)" şeklinde tercüme etmiştir.³⁰

5.-16. Larry Vernon Clark ⁵*sizlerte Toyın Külü Açarı*⁶*nıñ özüklüg Turınıñ*⁷*ok yirniñ baş bitig*⁸*bar ermiş ol bitig* *Қоҗо*⁹*Қылта қайута болсар тилеп*¹⁰*Yımışқа birip Yımıştın*¹¹*ok tilep alıñglar Turıқа*¹²*uluğ қарғаша болуп турур осал*¹³*қилманғлар Yımışқа söz*¹⁴*sen Suyarlartın Turınıñ*¹⁵*bitigin alıp birgil sen ök*¹⁶*тапşурup birgeysen* şeklinde okuduğu satırları "You (the Suyar lords) once had an original document for the land of Turı in the handwriting of Toyın Külü Açarı. Wherewer that document may be in *Қоҗо Кисил*, search for it and give it to Yımış. Than, ask for it back from Yımış. There has evoloped a great legal disputs against Turı, so do not be neglient (in this metter). The order for Yımış: Youl will receive Turı's document from the Suyars, and then give it back. You will hand back (the document to them)" şeklinde tercüme etmiştir.³¹

²⁸ Bk. *Uig. I.* s. 10.

²⁹ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 226.

³⁰ Larry Vernon Clark, *a.g.e.*, s. 220.

³¹ Larry Vernon Clark, *a.g.e.*, s. 438-439.

6. **üzüklüg:** Sir Gerard Clauson EDPT 286a'daki *üzüklük* maddesinde *üzüklüg* için "is a mistranscription of *üjüklüg* 'in the handwriting of'" açıklamasını yapmaktadır. Bu açıklamaya göre *üzüklüg* "yazılı = yazdığı, kaleme aldığı" anlamına gelmektedir.

10, 13. **yı[ğ]miş:** Metinde üç defa geçen bu ismin imlâsı kelimeyi *yımış* şeklinde okumaya müsaittir. Ancak müstensihin bazı kelimelerdeki harf eksikliği yüzünden kelimeyi *yı[ğ]miş* veya *yı[k]miş* okuma imkânı vardır. Ben *yı[ğ]miş* şeklinde tamir etmeyi teklif etmekteyim.

Nobuo Yamada'nın *Sammlung Uigurischer Kontrakte* adlı eserinin 2. cildinin kişi isimleri listesini gözden geçirdiğimizde *-miş/-miş* eki ile yapılan şu kişi isimlerini buluyoruz: *artmış, bolmuş, asıg bolmuş, koşmuş, ozmuş, tapmış, yoglum tapmış, tınmış, turmuş, alp turmuş, baçak turmuş, bağçı turmuş, beg turmuş, temür turmuş, tesek turmuş, y(a)rp turmuş, tugmuş, b(e)g tugmuş, er tugmuş, utmuş, bekümiş ~ berkümiş, kanturmuş, kutadmuş, kutralmış ~ kuturulmuş, toktamış, y(a)rumış, yigedmiş, il üzünmiş, kaymış sangun, kirmiş sangun, ozmuş togril, turmuş temür, turmuş tigin, turmuş tutung, yitmiş tonga, yitmiş k(a)ya açari, kanturmuş togril* vs. Bu isimlere dayanarak kelimeyi *yımış, yı[ğ]miş* veya *yı[k]miş* okuma imkânı vardır. Ancak ben yukarıda belirttiğim üzere *yı[ğ]miş* transkripsiyonunu tercih ediyorum.

12. **karğaşa:** *turı-ka uluğ karğaşa bolup turur* cümlesinde geçen *karğaşa* kelimesi SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Bölümü, Şarkiyat Enstitüsü'nde saklanan eski Uygur Türkçesi'ne ait bir belgede de iki defa geçmiş ve bu metni yayımlayan Tiĥonov (1966)³² ile Tuĥuşeva (1975)³³ tarafından *karakşa* şeklinde transkripsiyonlanmıştır. Tiĥonov bu transkripsiyonu için bir açıklamada bulunmamış, buna karşılık Tuĥuşeva şu açıklamayı yapmıştır:

çam karakşa "dâvâ". bu belgede ikileme birleşigidir. Halbuki, Uygur hukuk belgelerinde başka *çam çarım* "dâvâ" ikilemesine rastlanmaktadır. (krş. *çamım karakş-a yok* (7. str.) "Ben talep etmiyorum" (ben talepte bulunmuyorum), *çam karakş-a kılmasun-lar* (9-10. str.) "davaya teşebbüs etmesinler, uzatmasınlar"; *söz-im sabım çamım çarım[ım] yok* (USp, 116,13) "Benim hiçbir muhalefetim, karşı

³² *bu borluĥın çamış karakşa yok tip birtim* (6.-7. str.) ve *...kim din çam karakşa kılmasunlar* (9.-10.str.) bk. Dmitri İvanoviç Tiĥonov, *Hozyaystvo i obşestvennyy stroy uygurskogo gosudarstva, X-XIV vv.*, Moskova 1966, s. 240; *bu borluk-ta çamım karakş-a yok tep biĥig birdim* (6.-7. str.).

³³ *...kim -me çam karakşa kılmasun-lar* (9.-10.str.) bk. Lilya Yusupcanovna Tuĥuşeva, "Dva uygurskiĥ dokumenta iz rukopisnogo sobraniya Leningradskogo Otdeleniya İnstituta Vostokovedeniya Akademiiya Nauk SSSR", *Sovyetskaya Tyurkologiya*, 1975/4, s. 92-101.

olacağı şey yok." *çam çarım kılmasun* (S. E. Malov, "Dva Uygurskih dokumenta", V. V. Bartold'un mecmuası'nda", Taşkent, 1927, 393 s., 2/15) "Davaya teşebbüs etmesinler". Daha makul olanı, *karakşa* kelimesi *karak* kökünden yapılmıştır ve eski Türk anıtlarında kullanılmıştır. *karakçı* "yağmacı, soyguncu, çapulcu" (KB N 398/1), *karakla-* "yağmalamak". (MK III, 338). Bu kelime *çarım* kelimesinin benzeridir, aynı zamanda bu kelime ona bütün alâmetlerle benzemelidir ve her şeyden önce bu kelime fiilden türetilmiş bir isimdir. Yapı itibarı ile bu *-u*, *-ü*, *-ı*, *-i*, *-a*, *-e* harfleriyle biten fiillerden türemiş isimlere yakındır. Bu kelime *körşi* "arkadaş" (*körüş-* "görüşmek, buluşmak + i) tipindeki kelimeler gibi türetilir: *karak+ış* (birliktelik) "birbirinden almak+a (isim).

Halbuki kelime Tihonov'un *karakşa* transkripsiyonundan sonra Sir Gerard Clauson (1972) tarafından *karğaşa* "quarrel, dispute" şeklinde düzeltilmişti.³⁴ Ayrıca Sir Gerard Clauson *karğaşa* kelimesinin etimolojisini *karak* isminden değil *karğaş-* fiilinden *-a* ile yapılan isim olarak açıklamaktadır.

Nitekim *USp* 17 ile ilgili açıklamalarda bulunan Larry Vernon Clark (1975) kelimeyi Clauson'un düzeltmesine uyarak *karğaşa* şeklinde okumuştur.³⁵

karğaşa kelimesi "streitsüchtig, 'eyn grigik man'" karşılığı ile *Codex Cumanicus*'ta da geçer.³⁶

Kelime *Tarama Sözlüğü*'nde *karkaşa*, (*kargaşa*) "Kavga, savaş" maddesinde (*kārğaşa*, *karğaşa*, *harğaşa* ve *karğaşa*) imlaları ile geçer.³⁷

kargaşa kelimesi Türkiye Türkçesi'nde "1. Kışkırtma ve karışıklık yoluyla toplumda ortaya çıkan düzen bozukluğu, anarşi. 2. Karışıklık düzensizlik. *kargaşa çıkarmak* gürültü patırtıya yol açmak" karşılıkları ile kullanılmaktadır.³⁸

12. **osal:** "ihmal, gaflet, kayıtsızlık".³⁹ Sir Gerard Clauson *osal kılmanğlar* cümlesini "do not show neglience (in carrying out an order)" şeklinde tercüme etmektedir.

³⁴ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972, s. 658a.

³⁵ Larry Vernon Clark, *a. g. e.*, s. 438-439.

³⁶ K. Grönbech, *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Köbenhavn, 1942, s. 194.

³⁷ XIII. *Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü*, IV, K-N, Ankara 1969, s. 2312.

³⁸ *Türkçe Sözlük*, 2, K-Z, Yeni Baskı, Ankara 1988, s. 799a.

³⁹ EDPT 247a.-b.

14. **suvar-lar:** Düşüme uğramış (*elliptisch*) şekil. Tam ibâre 4. satırdaki *Suvar Begi-ler* olarak anlaşılmalı.

14.-15. Larry Vernon Clark *Turınıṅ¹⁵ bitigin alıp birgil* şeklinde okuduğu satırları "take the document of Turı and give it to (us)" şeklinde tercüme etmiştir.⁴⁰

14-16. Simone Christiane Raschmann *sen suvar-lar-tın turı-nıṅ bitigin alıp birgil sen ök tapşurup birgey-sen* cümlesini "Nimm [schnell?] das Dokument des Turı von den Suvar, Du selbst wirst es auch übergeben" şeklinde tercüme etmektedir.⁴¹

⁴⁰ Larry Vernon Clark, *a.g.e.*, s. 220.

⁴¹ S. Raschmann, "Zum Stand der Erforschung der Uigurischen Dokumente", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Beleten 1987*, Ankara 1992, s. 260. 20. dip notu.

